

Dávid Gyula

Bánffy és Kós

Ezzel a témával látszólag könnyű az ember dolga, hiszen Kós maga tekintette át kapcsolataik akkor már több mint három évtizedre visszatekintő történetét egy, az Ellenzékben 1939-ben közölt cikkében, s Bánffy Miklóssal kapcsolatos emlékeire többször is visszatért, még késő öregségében is.¹ Ezúttal azonban nemcsak az eseményeket szeretném újra felidézni, hanem azok mögöttes területeire, összefüggéseire is rávilágítani.

Bánffy és Kós között tíz év a korkülönbség: Bánffy 1873-ban, Kós 1883-ban született, s óriási a származásbeli távolság. Bánffy Erdély leggazdagabb főúri családjából származott, és élete legnagyobb részét ennek megfelelő körülmények között élte le, Kós polgári családból jött, építész volt, s otthona, a sztánai Varjúvár össze sem hasonlítható az „Erdély Verszáliája”-ként messze földön ismert Bonchidával. Összekapcsolja azonban életművüket az irodalom körein messze túl szerteágazó érdeklődésük s a magyar közösség iránti elkötelezettségük, amit Bánffy életelvként nagyapai örökségül kapott, Kós pedig egy demokrata ideológia részeként alakított ki magában.

Találkozásukat és pályájuk egybekapcsolódását meghatározta az is, hogy mindketten – Kós akkoriban első sorban építészként, Bánffy viszont íróként és művészként (a budapesti Nemzeti Színház és Operaház intendánsaként) – a századforduló egyik meghatározó irányzatához, a szecesszióhoz kötődtek. Ez mutatható ki Bánffy első színdarabjaiban: a *Naplegendában* például, amelyet az elsők között Ady Endre méltatott, még mielőtt az könyv alakban megjelent volna, 1906-ban. „Kisbán Miklós – írta róla – több mint literary gentleman. Európai ízlésű, elmélyedt, finom lelkű ember. A Naplegenda... érdekes és szép könyv. Megint egy szimptomája a magyar lélek új, nagyszerű válságának... Jel az új jelek között.”²

Kós ennek a darabnak a bemutatása után figyel fel írójára, anélkül azonban, hogy érdeklődésének akkor különösebb következménye lett volna. Nem sokkal később egy, az Új Időkben megjelent Bánffy-novella, a *Farkasok* újra felkelti az érdeklődését írója iránt, egyebek mellett bizonyára a témája és a helyszíne (a Horea-féle parasztlázadás és a Kalotaszeggel szomszédos Mócvidék) révén. A figyelem azonban ez alkalommal tartósabbnak bizonyul, s amint a továbbiakból kiderül, kölcsönös is.

Dávid Gyula (1928) – irodalomtörténész, szerkesztő, PhD, Kolozsvár, davidgyula2006@yahoo.com

¹ Kós Károly: *Bánffy Miklós gróf*. Ellenzék, 1939/298. (december 28.) Kötetben: *Kós Károly publicisztikája*. Összegyűjtötte, sajtó alá rendezte, szerkesztette és az előszót írta Sas Péter. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda 2014. 406–413; „*A legszebb élet, amelyet el tudtam magamnak képzelni*”. Benkő Samu beszélgetései Kós Károssal. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1978; Életrajz. Sajtó alá rendezte Benkő Samu. Kriterion Könyvkiadó – Szépirodalmi Kiadó, Buk. – Bp. 1991.

² A. E. [Ady Endre]: *Kisbán Miklós*. Budapesti Napló 1906. április 8. Újraközölve: Ady Endre publicisztikai írásai. Válogatta és a jegyzeteket írta Vezér Erzsébet. II. kötet. 1905–1907. Szépirodalmi Kiadó, Bp. 1977. 326–327.

Megismerkedésükre és a személyes találkozásra valamivel később kerül sor, azt követően, hogy Kós megírta-megrajzolta és 1909-ben a Magyar Iparművészet című folyóiratban közreadta *Atila királrról ének* című verses krónikáját, s a folyóiratnak ez a száma Bánffyhoz Kós egykori osztálytársa, gróf Bethlen Pál révén eljutott. Bánffy Miklós pedig üzent, hogy találkozni szeretne vele. „Kolozsváron, a Király utcai lakásán kerestem fel – idézi fel az ezt követő személyes találkozást Kós 1939-ben -. Bemutatkozás után elmondta, hogy azért érdekelt az én Attila-versem, illetve annak illusztrációi és egyben a szerzője, mert ő meg egy Attila-tárgyú drámatémával viaskodik. (Két erdélyi ember egymástól mérhetetlen távolban kanyargó útja a másfél ezer éve halott hun király révén így találkozott össze először rövid tíz percre.)”³

Aztán megszületik és a budapesti Magyar Színházban 1913-ban bemutatásra is kerül Bánffy újabb, pesti művészkörökben feltűnést keltő drámája, *A Nagyúr*, amelyről az akkori idők egyik legjelesebb magyar kritikus, Schöpflin Aladár ezt írta: „Az Attila-tragédiáról azt mondták, hogy dilettáns mű, mert szerzője véletlenül a polgári életben grófi nevet visel. Oly becületlen művészi munka, hogy emiatt akár a legborzasabb polgári költő írhatta volna.”⁴

Az ihletés és a feldolgozás koncepciója tekintetében akár rokonítani is lehetne a két művet, hiszen mindkettő bölcsője a szecesszióban ringott, s mind Kós, mind Bánffy téma-feldolgozásában (sőt Bánffy esetében a maga tervezte színpadképben, a díszletek és a jelmezekben is) ugyanaz a hun–magyar mitológiai világ kel életre.

Van azonban még egy valami, ami közel hozza őket egymáshoz: a szűkebben vett szülőföld, Erdély szeretete és a sorsa iránti felelősség. Kós ekkor a fővárosban is elismert fiatal építész, de életvitelszerűen már a Kalotaszeghez kötődik, Sztánán él családjával, s lapot is ad ki ott Kalotaszeg címmel, Bánffy pedig politikai szerepet vállal: a század első évtizedének derekán Kolozsvár és Kolozs megye főispánja.

Kettőjük származásán túl azonban akkor még politikai nézeteik tekintetében is igen távol állnak egymástól. Kósban – a rövid életű Kalotaszegben publikált cikkei tanúsítják ezt – már ekkor igen erős volt a regionális kötődés és a plebejus öntudat, Bánffy pedig 1901-től a kormányzó Szabadelvű Párt, majd az Andrássy Gyula vezette Alkotmánypárt színeiben politizál, s ez utóbbi kormányra kerülését követően lesz néhány évig Kolozsvár város és Kolozs vármegye főispánja.⁵ Ez azonban csak a felszín, hiszen ha valaki ma, az *Erdélyi történet* ismeretében elolvassa Kós Károlynak az ASTRA 1911-i balázsfalvi közgyűléséről írott tudósítását és azal kapcsolatos, Voinovich Géznak írott levelét⁶, lehetetlen fel nem ismernie azt, mennyi rokonság van kettőjük között a millennium Magyarország helyzetének és uralkodó osztályai felelősségének megítélésében.

Kés abban az időben nem Bánffy főispáni ténykedésére figyel fel, hanem arra, amikor 1909 októberében lemond tisztéről, pontosabban ennek a lemondásnak az indoklására, amelyben az akkori magyar kormányzat Erdéllyel kapcsolatos magatartásának kritikája is kifejezésre jutott: „A nehézségeknek, összeütközéseknek és súrlódásoknak – olvassuk

³ Kós Károly publicisztikája 407.

⁴ Schöpflin Aladár: *Színházak. Kisbán Miklós: A Nagyúr a Magyar Színházban*. Vasárnapi Újság 1913/2(január 12.) 24.

⁵ Püski Levente: *Bánffy Miklós és a politika világa. = Bánffy Miklós művészi pályaképe*. Az író születésének 140. évfordulójára Kolozsvárt rendezett konferencián 2014. május 16-án elhangzott előadások. Polis Könyvkiadó, Kvár 2014. 39–45.

⁶ *Levél a balázsfalvi gyűlésről*. Budapesti Hírlap, 1911. szeptember 6. (Újraközölve: *Kós Károly publicisztikája*. 24–25.) és *Kós Károly levelezése*. Összegyűjtötte, sajtó alá rendezte, szerkesztette, a kíséző tanulmányt és a jegyzeteket írta Sas Péter. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Bp. 2003. 64–67. (A levél kelte 1911. szeptember 4.)

a lemondó nyilatkozatban –, melyek Erdélyt érték, sokszor az volt az oka, hogy olyanok beszéltek bele ügyeibe, akik nem értették meg Erdély ügyeit... Mi sokszázados fejlődésre tekinthettünk vissza, nem engedtünk egy betűt sem törvényeinkből, sem lelkünk parancsából, és fenn tudtuk tartani az uralmat, nem kértünk erőt kölcsön senkitől. Csak abban vétkezhetünk, ha elfelejtjük, hogy jogunk van saját földünket, belső életünket és otthonunkat irányítani.”⁷ Ha ezekhez a szavakhoz hozzágondoljuk az *Erdélyi történet* Abády Bálintjának reformelképzeléseit és egész magatartását, akkor érthetővé válik az, hogy miért nevezi Kós a lemondó beszédre a Kalotaszegben hivatkozó cikkében Bánffy Miklóst „a legkomolyabb erdélyi politikus”-nak, aki “a mai Erdélyt, az ő szűkebb pátriáját képviseli a pesti fényes parlamentben állhatatosan, hűségesen mindenféle formában”, és miért teszi hozzá: őreá „itt, Erdélyben is szükség volna erősen”.⁸

Az első találkozás után nyilván Bánffy Miklós is figyelemmel kísérte a pesti művészkörökben (a Baross Kávéház-beli nevezetes Balszélfogó asztaltársaságban) is meg-megforduló Kós pályafutását, amelynek az 1910-es évek elején olyan, a nyilvánosság szélesebb köreiben is visszhangot keltett mozzanatai voltak, mint a budapesti Állatkert pavilonjainak megtervezése vagy olyan, művészeti elveit megfogalmazó írásai, mint a Kemény Zsigmond Társaság-beli székfoglalója, a *Nemzeti művészet*, amelyet szintén a Magyar Iparművészet közölt.⁹ Hogy Kós már akkor mennyire ismert – elismert – szereplője volt a magyar kultúréletnek, azt jelzi az is, hogy Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatási miniszter felkéri, hozzászólásként egy készülő, „az erdélyi életnek a közoktatás, közművelődés és kultuszok munkaterületén való megfelelő felépítéséről, illetve átépítéséről szóló tervhez”, mint „független értelmiségi polgár, erdélyi ember, és ezen felül építészmérnök, aki adottságokkal számolni és egy épület rendeltetését kielégíteni hivatott...”, vesse papírra a témában a maga elgondolásait és javaslatait.¹⁰

Az említett első találkozás után közvetlen és tartóssá váló kapcsolat akkor jön létre közöttük, amikor Bánffyt 1916 decemberében az utolsó Habsburg magyar király, IV. Károly koronázási ünnepségeinek megszervezésével bízzák meg, abban a művészcsoportban pedig, amelyre a külsőségek megtervezésének feladata hárul, Györgyi Dénes, Pogány Móric és Lechner Jenő mellett Kós Károlyt is ott találjuk. Hogy Kós meghívást kapott ebbe a művészcsoportba, abban Bánffy Miklósnak nincs ugyan közvetlen szerepe (ő maga írja a koronázásra visszaemlékezve: „Jobb munkatársakat nem is kívánhattam volna magamnak”¹¹), de a meghívás mindenképpen az akkor már egyre ismertebb fiatal építésznek szólt, az azonban, hogy Bánffy az első találkozást követő években is figyelemmel kísérte Kós munkásságát, ennek az együttműködésnek is mélyebb tartalmat adott.

⁷ Idézi Kós Károly: *Egy kalotaszegi mágnás*. Kalotaszeg 1912/7. (február 18.). Újraközölve: *Kós Károly publicistikája*. 53–54.

⁸ *Uo.* 54. Ehhez aztán 1939-ben még hozzáfűzi: „...íme, bizonyosága ez annak, hogy a transzilvanizmus nem politikai szédelés vagy irodalmi konjunktúra-kihasználás céljából, az impériumváltozás után kitalált üres jelszó, [...] hanem néhányunknak, de Bánffy Miklósnak és szerény magamnak íme, bizonyítottan is, erdélyi lelkünkben mélyen gyökerező mélyes és kiszakíthatatlan hitvallásunk, réges-régi idők óta.” (Kós Károly: *Bánffy Miklós gróf*. I. h. 408.)

⁹ Mind a *Nemzeti művészet*, mind az *Állatkerti pavilonok* című rövid cikke a Magyar Iparművészet 1910/4. számában jelent meg. (Újraközölve: *Kós Károly publicistikája* 18–26, illetve 27.)

¹⁰ Kós Károly: *Életrajz*. Helikon Kiadó, Bp. 2014. 229. (A továbbiakban ebből a kiadásból idézünk.)

¹¹ *Az 1916-iki koronázás*. = *Emlékeimből*. ESzC, Kvár 1932. (Újraközölve Bánffy Miklós: *Emlékezések – Irodalmi és művészeti írások*. Polis Könyvkiadó, Kvár 2012. 7–27.) A koronázás történetére és főképp abban végzett munkájára később Kós is többször visszatért, legrésztesebben csonkán maradt Életrajzában.

A koronázás előkészületi munkálataiban Bánffy a maga szerepét később igyekszik leicsinyíteni („Ebben a boszorkánykonyhában én viseltem a főszakácsnak kissé komikus szerepét, ki minden fazékba belekóstol, és minden tepsibe beledugja az orrát.”). A munkálatok megannyi részfeladatának említése során – igaz – Kós nevét le sem írja, de e rövid hónap alatt minden bizonnyal közelebb kerültek egymáshoz. Hogy akkori kapcsolatuk nem egyszerű munkakapcsolat volt, arra Kós Károly egy későbbi utalásából következtethetünk: „Egymástól nagy messzeségben kanyargó életútjaink – idézi fel 1939-ben Kós a koronázás eseményeit is – közös munkában először 1916-ban találkoztak: az utolsó magyar király koronázásakor... S azt hiszem, bennem akkor nagyon csalódhatott kormánybiztos főnököm, mert barokk dolgokat kellett terveznem a vár barokk stílusú környezetében, és én, a kora középkor imádója, akkor nagyon utáltam a barokkot... Kormánybiztosom viszont nem csak kedvelte, de – értette és érezte is...”¹²

Mindenesetre nem sokkal később, amikor a magyar kormány létrehozza a konstantinápolyi Magyar Intézetet, annak keretében Kós Károly Bánffy közbenjárására kap ösztöndíjat s megbízást arra, hogy a bizánci és főképp a török művészetet tanulmányozza. „A magyar kultúra keleti öröksége foglalkoztatta mindkettőjüket – írja Benkő Samu –, és a konstantinápolyi intézet felállítása jó alkalomnak ígérkezett, hogy e kérdés mélyére nézzenek.”¹³ Bánffy ez idő alatt maga is ellátogat Konstantinápolyba, s ezzel kapcsolatban említi Kós egyik onnan hazairt levelében: „...tervezünk valami érdekes dolgot, amit én kellene megcsinálnjak” – és hozzáteszi: „Itt bővebben nem fejtegethetem a dolgot... Most a héten újra megpiszkálta az ügyet Bánffy megbízásából egy itteni jó barátom... Hát ha ez sikerül, akkor egy csapásra megváltozik itt az életem...”¹⁴

A Monarchiának az első világháború végén bekövetkezett összeomlása mindkettőjüket a közvetlen politikai cselekvés terére sodorja: Bánffy előbb sikertelen utazást tesz több nyugati államban, hogy a Magyarország számára várhatóan súlyos feltételeket tartalmazó békekötés előtt néhány nyugati politikust megnyerjen a magyar ügynek, majd a trianoni békekötést követően alakult Bethlen-kormányban elvállalja a külügyminiszteri tárcát, s elsőnek képviseli – nem éppen eredménytelenül – Magyarországot a nagyhatalmak által létrehozott Népszövetségben.¹⁵ Kós pedig – szemközt az Erdélyből menekülők seregével, s lemondva az Iparművészeti Főiskola Építészeti Tanszékére szóló tanári állásáról – otthagyja Budapestet, és hazatér Erdélybe, Sztánára, ahol beleveti magát a politikába: egy kalotaszegi köztársaságot próbál létrehozni, majd a trianoni döntés után a *Kiáltó szó*ban megfogalmazza a kisebbségivé lett erdélyi magyarság helyzetértékelését és cselekvési programját: „Az ítélet végrehajtatott: Erdély, Bánság, Körösvidék és Máramaros kétmillió magyarsága bekebelezetett Romániába... Nem kutatjuk, hogy a nélkülünk rólunk készült és kötött trianoni szerződés miféle koldusala-

¹² Kós Károly: *Bánffy Miklós gróf. = Kós Károly publicisztikája* 408.

¹³ Benkő Samu: *A levélíró Kós Károly. = Édes Idám! Kós Károly levelei feleségéhez. 1911–1918, 1946–1948.* Bevezetéssel és jegyzetekkel közlésezi Benkő Samu. Polis Könyvkiadó, Kvár 2011. 17. Kós egyik levelében (1917. ápr. 13.) utal arra, hogy a koronázási ünnepségek előkészítésében végzett munkájáért 12 000 koronát kapott, és – a levél jegyzetében Benkő Samu által idézett Varró János szerint – a Ferenc József-rend lovagkeresztjét is.

¹⁴ Édes Idám 105. A feleségének írott levél kelte 1917. november 18. A török fővárosban töltött közel másfél esztendőnek a termése többek között Kós *Sztambul* című könyve. (Újrakiadása: Helikon Kiadó, Bp. 2015).

¹⁵ Befejezetlen maradt visszaemlékezésében főképp külügyminiszterségének ezeket az éveit idézi fel. (*Huszonöt év, 1945.* Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Major Zoltán. Püski Kiadó, Bp. 1993. Újrakiadása: *Emlékeimből – Huszonöt év.* Polis Könyvkiadó, Kvár 2001.)

mizsnát rendelt számunkra. Nincsen sok értelme ennek. *A mi igazságunk a mi erőnk.* Az lesz a mienk, amit ki tudunk küzdeni magunknak. A bátraknak kiáltok hát, a harcolni akaróknak, a kötelességtudóknak, a látni akaróknak, az előre nézőknek. Álljanak elő. Ne szégyenkezzenek, ne aludjanak, ne duzzogjanak. Az Élet nem vár, az Élet rohan.” És alább: „Kétmillió magyarra, mint fundamentumra akarjuk felépíteni az új keretek közt *nemzeti autonómiánkat.*”¹⁶

A cselekvésnek, az önépítésnek ebbe a programjába kapcsolódik be a külügyminiszteri tiszteről nemsokára lemondó Bánffy, amikor 1924-ben hazalátogatva Erdélybe újra találkozik Kós Károllyal.

A Monostori úti újságíró klub kerthelyiségében végbement találkozást Kós 1939-ben részletekbe menően felidézi.¹⁷ Visszaemlékezéséből kitűnik, hogy a kezdeményező ezúttal is Bánffy Miklós volt, s hogy a találkozással egy hosszú távú és időközben igen szorosra váló kapcsolat kezdődött. Bánffy végső hazatérése után nem sokkal ugyanis, 1926-ban, az első marosvécsi találkozón megalakul a Helikon íróközösség, az írók tulajdonába kerül a Kósék által még 1924-ben alapított Erdélyi Szépművészeti Céh, s annak Kós Károly lesz az igazgatója, Bánffy Miklós pedig az írókból alakult Igazgató Tanács elnöke.

Hogy Bánffy Miklósban akkor, 1924-ben milyen mértékben voltak már kialakulva a következő másfél évtized irodalom- és kultúraszervezői elképzelései, az nem tudható. De Kós által 1939-ben felidézett kijelentéséből – „...lehet, hogy visszatelepszem [...] Azt hiszem, lesz itt dolgunk együtt... De nem politika... Az nem” – sok mindenre lehet következtetni.¹⁸

A tények pedig az ezután következőkben nemcsak a kisebbségi magyar szellemi életben jelentenek új, minőségét tekintve is más korszakot, hanem Bánffy Miklós és Kós Károly személyes kapcsolatában is.

*

Bánffy Miklós hazatelepülését persze nem egykönnyen emésztette meg a korabeli közvélemény, aminek érthető oka a külső körülményekben is kereshető. A korabeli román és magyar sajtóban mindenféle találgatások keltek szárnyra, már abból a tényből kiindulva is, hogy Magyarország egykori külügyminisztere I. Ferdinánd király kezébe tette le az állampolgári esküt, s rebesgették, hogy elkötelezte magát: tíz évig nem politizál (aminek később támpontot adott az a tény is, hogy a politikai pártrendszer megszüntetése és a királyi diktatúra bevezetése után létrehozott Nemzeti Újjászületés Frontja Magyar Alosztályának élére 1938-ban a király őt nevezte ki).

Kós Károly 1939-es visszaemlékezésében részletekbe menően idézi fel azt a légkört, amely 1926-ban fogadta, majd a későbbiekben is körülvette Bánffyt: „...szerte Erdélyben az ő visszatepedése nemcsak nagy meglepetést, hanem inkább megriadást okozott. Valóságosan megijesztette éppen akkori politikai és közéleti vezető köreinket. Emlékszem, itt is, ott is, mindenfelé Erdélyben emberek kérdezték emberektől: »Vajon miért jött? S vajon mit akarhat

¹⁶ *Kiáltó szó Erdély, Bánság, Körösvidék és Máramaros magyarságához.* = *Kiáltó szó. A magyarság útja. A politikai aktivitás rendszere.* Megírták: Kós Károly, Zágonyi István, dr. Paál Árpád. (Lapkiadó Rt. Kvár, 1921.) Reprint kiadása Csatári Dániel utószavával: Kapu Könyvek, Bp. é. n. [1988]. Újraközzölve: *Kós Károly publicisztikája* 97–100.) Kiemelések az eredetiben.

¹⁷ *Bánffy Miklós gróf.* I. h. 408–409.

¹⁸ I. h. 409.

itt?« Mire a két óvatosan fontoskodó válasz rendesen ilyenforma volt: »Gyanús dolog...« és »Vigyáznni kell reá...« „Aztán – folytatja Kós – még gyanúsabb dolgokat kellett megérnie a jámbor magyarnak Erdélyben [...] Először is nem illeszkedett be a maga osztályának, közéleti múltjának, gazdasági és családi helyzetének megfelelő, rendes életkeretekbe [...], gyanús író-könyvkiadó társaságocskából betéti társaságot alakít, mely valahonnan valamelyes hitelre is szert téve, komoly kiadóná nővi ki magát – az erdélyi írók és írás kizárólagos szolgálatára.“ Majd hozzátézi: „És akadnak, akik megfelelő helyeken komoly figyelmeztetéseket helyeztek el. Egyik helyen, hogy ez az író-társaság tulajdonképpen – irredenta banda. Másik helyen: vigyázat, ezek az írók tulajdonképpen szabadkőművesek, emigránsok, illetve kommunisták [...] és túlságosan románbarátok.“¹⁹

A tényeket mindezeket túl a második világháború során pótolhatatlan pusztulást szenvedett írói hagyatékok maradványaiból, csonkultságukban is impozáns méretű dokumentumkiadások adatait összerakva körvonalazhatjuk, főképp a Helikon és az Erdélyi Szépmíves Céh anyagából és Kós Károly levelezéséből.²⁰ Az ezekből kirajzolódó esetek minden bizonnyal érzékeltetik azt, hogy mi mindenben vette igénybe az íróközösség Bánffy Miklós – társadalmi rangjából következő – tekintélyét, diplomáciai pályafutása alatt számtalanszor tanúsított célratörő tárgyalókészségét, s milyen szoros kapcsolat alakult ki mindezek közben nemcsak az évenkénti marosvécsi találkozók alatt, hanem a mindennapi munkában az Erdélyi Szépmíves Céh igazgatója, és igazgatótanácsának elnöke között.

Bánffy Miklóssal és Kós Károllyal tanácskozva alakította ki Kuncz Aladár az 1928-ban elindított Erdélyi Helikon havi folyóirat koncepcióját, amelyet aztán halála után rövid időre Kós, majd egészen a folyóirat megszűnéséig, 1944 nyaráig Kovács László vitt tovább.

Bánffy Miklós az íróközösség számos hazai és magyarországi irodalmi estjén személyesen is fellépett: bevezető előadásokban ismertette itthon és Magyarországon a Helikon elveit és célkitűzéseit, s természetesen ő maga is felolvasott jó néhány irodalmi esten. Sőt aktív szerepe volt ez irodalmi estek programjának a kialakításában, ha kellett, egyik-másik író-társ meggyőzésében, de olykor – mint a magyarországi körút egyik epizódja is jelzi - az írók méltó elszállásolásában is.

Az meg már az írói-művészi kapcsolatok körébe tartozik, hogy Bánffy Miklós szívesen vállalta az Erdélyi Szépmíves Céh több könyvének illusztrálását (saját könyvei, a *Reggeltől estig* és a *Fortéjos Deák Boldizsár memoriáléja* mellett az ő rajzaival jelenik meg többek között az *Erdélyi Helikon antológiája*, Reményik Sándor *Két fény között*, Áprily Lajos *Idahegyi pásztorok*, Berde Mária *Seherezádé himnusza*, Tompa László válogatott verseinek kötete, Székely Jenő *A Csehi család*, Makkai Sándor Ágnes és Kemény János *Kutyakomédia* című regénye és Tamási Áron Ábel-trilógiája, Hunyadi Sándor *Feketeszárú cserezsnye* című novelláskötete és Makkai Sándor *Ady-esszéje*, a *Magyar fa sorsa*.²¹

¹⁹ I. h. 409–410.

²⁰ Kós Károly levelezését Sas Péter gyűjtötte össze és adta ki a már idézett, több mint 700 levelet tartalmazó kötetben, azt pedig, amit az Erdélyi Szépmíves Céh irodájának 1945 után papírmalomba küldött iratanyagából sikerült megmenteni, Kovács Lászlóné bocsátotta Marosi Ildikó rendelkezésére, aki *A Helikon és az Erdélyi Szépmíves Céh levelesládája* című kötetben (Kriterion Könyvkiadó, Buk. 1979) közel 400 levelet és dokumentumot rendezett sajtó alá (közttük a marosvécsi Helikon-összejövetelek jegyzőkönyveit). A következőkben erre a két forrásra támaszkodva – részletekbe menő hivatkozások nélkül – kíséreljük meg összerakni Bánffy Miklós és Kós Károly akkori együttműködésének néhány adatát.

²¹ Murádin Jenő: *Bánffy Miklós a rajzoló és illusztrátor*. Erdélyi Múzeum 1999/1–2.

A Helikon történetében persze adódtak kényes helyzetek is, amelyeknek megoldásában Bánffy Miklósnak kellett kulcsszerepet vállalnia. Ilyen volt mindjárt az indulás küszöbén a Benedek Elek megbékítésére irányuló kísérlet, majd később az ESZC vezetésével kapcsolatos írói elégedetlenségek kezelése, az Athenaeummal kötött magyarországi forgalmazási szerződéssel elégedetlenek élére álló Berde Mária időleges megbékítése. De Bánffy Miklós közbenjárására jutott be a budakeszi szanatóriumba az akkor már súlyos beteg Sipos Domokos; találkoztunk a nevével egy 1932-es marosvásárhelyi Bolyai-szobor pályázat kapcsán, vagy – ugyancsak 1932-ben – Móricz Zsigmond erdélyi útjának előkészületei körül. Sőt olykor még olyan apró „szolgáltatokat” is vállal, hogy egy alkalommal Pestről hazajövet ő kézbesíti Kós Károlynak az ESZC-nél készülő Arany János-balladakötethez a Buday György által készített metszetek dűcait, sőt többször is a Kós építészbarátai által Pestről küldött nyugati szakfolyóiratot.

Bánffy Miklós a fő tárgyalópartner az Erdélyi Szépmíves Céh könyveinek magyarországi forgalmazásával, később újrakiadásával kapcsolatos, nem mindig konfliktusmentes tárgyalásokon.

Ő képviseli az erdélyi magyar írókat azokon az éveken át húzódo tárgyalásokon, amelyek a román írókkal (Nichifor Crainicel, Victor Eftimiuval, Emanoil Bucuțăval) folytak abban az időben, amikor a román PEN Club megalakult, s amikor e tárgyalások eredményeként végül sikerült létrehozni a romániai PEN Club önálló magyar alosztályát. Az előkészítésben egyébként Kósra is több feladat hárul: ő szerzi be például Kosztolányi Dezső révén a PEN Club szabályzatát, ő fogalmazza meg a döntő tárgyalás küszöbén az azon részt vevők számára az addig történeteket összefoglaló jelentést, s ő írja alá azt a levelet, amelyben annak résztvevőit Bánffy előzetes megbeszélésre hívja Király utcai lakásába.²²

Bánffy Miklós szerepet vállalt a helikoni írócsoport román irodalmi kapcsolatainak kiépítésében is, olyan eseményekben, mint amilyen a bukaresti Helikon-est volt 1928-ban, amikor ő vezette a magyar írócsoportot, s nyitotta meg az irodalmi estet (megnyitója franciául elmondott szövegét román fordításban az egyik vezető bukaresti román napilap közölte); ott volt az Erdélyi Szépmíves Céh könyvsátránál az 1935-ös bukaresti könyvvásáron; az ő előszavával jelent meg az Erdélyi Helikon és a Romániai Magyar PEN Club által közösen kiadott Román Drámaírók Könyvtára sorozat nyitóköteté.²³

Az akkori társadalmi mentalitást ismerve ezen nem kell csodálkoznunk: egy főrangú reprezentánsnak minden esetben nagyobb volt a súlya és az esélye is a különböző ügyek megoldásában, s Bánffy Miklós nemcsak vállalt ilyen ügyeket, hanem kiváló diplomáciai érzékével eredményre is vitte őket.

De nem csodálkozhatunk azon sem, hogy ezekben az ügyekben mindegyre felbukkant mellette Kós Károly is: konkrét feladatokat megoldó munkatársként. Kós maga említi, hogy egy időben Bánffy még levelezésének kezelését is reá bízta, nemcsak felbonthatta, de meg is válaszolhatta őket, sőt Bánffy nevét is aláírhatta a Helikon vagy a Céh ügyeire vonatkozó leveleken.

²² *A magyar PEN-club története.* Sajtó alá rendezte Csapody Miklós. Bp. 2016. Az Alosztály két világháború közötti történetét lásd I. 28–39; a román és szász írókkal folytatott tárgyalásokról kiadott összefoglaló jelentést lásd II. 118–120; a Kosztolányi Dezsőnek írt, 1932. március 3-án kelt levelet lásd *Kós Károly levelezése* 286–287, a Tompa Lászlónak illetve Berde Máriának címzett, 1932. június 3-án kelt meghívó leveleket uo. 296–298.

²³ Dávid Gyula: *Bánffy Miklós műveinek román fogadtatása és utóélete (1926–1989).* = *Bánffy Miklós művészi pályaképe* 83–92.

*

Az 1930-as évek végén újból a politika mezőnye lesz az, ahol Bánffy Miklós és Kós Károly nevével egymás mellett találkozunk. A királyi diktatúra nyomán felszámolt politikai pártok helyett létrehozott Nemzeti Újjászületési Front magyar alosztályaként megalakult Magyar Népközösség elnökének a király Bánffy Miklóst nevezi ki, s ő ezt a megbízatást a megszüntetett Magyar Párt vezetőivel konzultálva, hozzájárulásukkal el is vállalja. Kós Károly pedig a Magyar Népközösségben a Társadalmi Alosztály vezetője.

Hogy ennek a rövid időszaknak az eseményeibe betekintve főképp Bánffy személyiségét mélyebben megismerjük, a Magyar Népközösség bukaresti irodájának vezetőjét, Mikó Imrét kell megszólaltatnunk, mint ennek a viszonylag rövid, de zaklatott időszaknak Bánffy Miklós szempontjából is talán a leghitelesebb tanúját.

Bánffy – emlékezik vissza Mikó 1975-ben, nem sokkal halála előtt írott esszéjében – „...ebben az időben 65-66 éves volt, az öregedés kezdetén, de még teljes munkaerőben, akinek tetszett is, hogy hosszú szünet után... ismét leülhetett a politika sakktablója mellé...

Egyszerre volt gögös és leereszkedő, cinikus és lírai, képmutató és megalázkodó. Cinizmusa nem ismert határt, amikor nagyképűségről, színlelt aszkézisről volt szó... Fontoskodva, tekintélyének egész súlyával tudott helyzeteket kimagyarázni, fantáziáját nem korlátozta a valóság, színészkedett, ha kellett, játszott a szavakkal. Talleyrandtól tanulta: »a szavak arra valók, hogy elrejtsek a gondolatokat«. Nem restelt a hátsó ajtón visszaosonni oda, ahonnan a főbejáraton kitessekelték. A hátsó kijárat különben is elvi kérdés volt számára. Soha nem égetett fel egyetlen hidat sem maga mögött...

A politika az ő számára játszma volt, amelyet az adott tényezőkkel kell lejátszani... Realista, jobban mondva pragmatista volt a politikában, az erőviszonyokat és nem az ideológiát nézte. Partnereit aszerint válogatta meg, hogy céljai eléréséhez mennyire használhatók. Egyéni céljai pedig mindig valami közösségi célhoz kapcsolódtak...

Amellett, hogy rendszerint kész helyzeteket teremtett, volt egy másik szenvedélye: kifürkészni partnereinek titkos gondolatait. A kihallgatásokon mind az őt érzékszerve működött. Egyszer azt mondta nekem:

– Szász Pali veri az asztalt és kiabál. Én gumikesztyűt húzok a kezemre, benyúlok a hasfalom, és kitapogatom a máját, a vesét, a szívet. Csak azután emelem fel a hangom.”²⁴

Ez a jellemzés nyilván a Magyar Népközösség elnöke minőségében folytatott tárgyalások élményeire alapoz, de fő vonásaiban érvényesnek tekinthető Bánffy Miklósnak a Helikon íróközösség – tágabb értelemben véve: a két világháború közötti kisebbségi magyar szellemi élet – érdekeit képviselve folytatott megannyi tárgyalására, egész akkori tevékenységére.

Az akkori Mikó Imre különben, mint fiatal politikus, az erdélyi magyar értelmiség fiatal nemzedékéhez, a Hitel köréhez tartozott, s azoknak a szemével látja és értékeli ezeket az éveket. Annak a nemzedéknek a szemével, amely némi reményeket fűzött a Magyar Népközösséghez, arra számítva, hogy az a Vásárhelyi Találkozó nyomán körvonalazódó kisebbségi társadalmi összefogásnak a Magyar Népközösség a szervezeti keretévé nőheti ki magát, egy olyan – hivatalosan legális – szervezetté, amely képes lesz a különböző társadalmi és érdekcsoportok fölött

²⁴ Mikó Imre: *Bánffy Miklós emberközében*. = Bánffy Miklós: *Emlékeimből (1932) – Huszonöt év (1945)*. Polis Könyvkiadó, Kvár 2001. 367–373.

egy, a mind jobban előretörő többségi nacionalizmussal szembeszázlni képes magyar közösséget összekovácsozni. Hogy ez az elgondolás nem vált valóra, az nem a Magyar Népközösségben tisztségeket vállalókon és az annak keretében dolgozókon múlt. Mindenesetre méltatlan volt az a politikai indíttatású támadás, amely emiatt a bécsi döntés után a magyar Parlamentben elsősorban Bánffy Miklóst vette célba.²⁵

Bánffy Miklósnak végeredményben mindez nem ártott. 1943-ban, amikor az akkori magyar politikai vezetés köreiben felvetődött egy olyan elgondolás, hogy megkíséreljék Magyarország és Románia közös kiugrását a háborúból, és amikor egy erre irányuló titkos tárgyalásra megfelelő embert kerestek, Bethlen István és Kállay Miklós miniszterelnök Bánffy Miklóst tartották erre alkalmasnak, s Bánffy vállalta ezt a megbízást, a – végső fokon kudarccal végződött – bukaresti titkos tárgyalásokat a román ellenzék akkori vezető személyiségével, Iuliu Maniuval.²⁶

Bánffy Miklóst 70. születésnapja közeledtével az Erdélyi Helikon különszámával köszöntötték, amelyben Kós Károly Bánffy egy eddig szóba nem került arcát, a gazda portréját rajzolja meg.²⁷ Jól ismerte ezt az arcot is, hiszen számtalanszor megfordult Bonchidán, gondolkodó társa, tanácsadója, olykor kivitelezője volt nem egy ottani változásnak, tehát felidézhetette megannyi emlékét, s amit látott-tapasztalt, azt a saját gazda-szemével is látta, értékelt. Visszaidézve az 1921-es román földreformmal megroppantott, de az Erdélybe hazatért gazda intézkedéseivel megerősített birtokon történeteket, írta: „Az igazi gazda elbirja, és zúgolódás nélkül viseli az Úristen csapásait: tüzet, jeget, árvizet, járványt, háborút: mindent. Közelebb hajol a földhöz és a húséges föld hálás, nem hagyja cserben gondoskodó, ragaszkodó jó gazdáját. Bánffy Miklós nem hagyta cserben a régi földet, és erre a föld nem hagyta el őt... Ma a bonchidai kastély jobb karban van, mint volt akkor, amikor mai gazdája átvette. Kívül-belül megújult, megszépült, meggazdagodott... A paradés lovakon ragyog a szőr és csillog a három veret, a kocsik lakkozása kifogástalan. A parkból a teraszhoz lopakodnak az őzek, hogy ott süteményt kapjanak a gazdától... S megvan és terem a gyümölcsös meg a szőlő; a környéken híres bonchidai mangalicatenyészet is élő valóság, és a gazda a juhászatot újjászervezte és annak legelőt szerzett... Igaza van Bánffy Miklós grófnak: Bonchida mindent megterem bőségben, ami testnek és léleknek tápláléka és élet és pénzzel fel nem mérhető gazdagság. S hogy ezt megtermi, az a jó gazda érdeme, aki szereti a földjét, szereti a földnek munkáit és tud is hozzá. Bánffy Miklós bebizonyította, hogy ilyen gazda.”²⁸

Nemcsak a bonchidai kastély, de ez a körülötte virágzó élet is elpusztult 1944 októberében.

*

A második világháború utolsó hónapjai mind Bánffy, mind Kós számára súlyos megpróbáltatásokat hoztak. A Budapest ostromát családjával együtt a magyar fővárosban átélő Bánffy

²⁵ Csapody Miklós: *Bánffy Miklós kettős küldetése. Bukarest, 1943. Politika és diplomácia*. Polis Könyvkiadó, Kvár 2015. Könyvében részletesen bemutatja Bánffynak a Magyar Népközösség élén végzett munkáját és a bécsi döntést követően ellene indított támadásokat, s közli Bánffynak a magyar országgyűlés Felső Házában tartott beszámolóját, valamint Bethlen György öt támadó felszólalását és Bánffy arra adott válaszát (i. m. 77–117, illetve 553–570.).

²⁶ I. m. 237–493. Bánffy Miklós maga is megírta bukaresti tárgyalásainak történetét: *Emlékirat-töredék. [Bizalmas küldetése Bukarestben, 1943-ban]*. Közölte Major Zoltán. A Ráday levéltár Közleményei, 1984. 232–236. Legújabb közlése: Bánffy Miklós: *Emlékezések – Irodalmi és művészeti írások* 325–331.

²⁷ Kós Károly: *A gazda*. Erdélyi Helikon 1943/10. 604–612. Újkraközölve: *Bánffy Miklós publicisztikája* 475–480.

²⁸ Kós Károly: *A gazda*. i. h. 480.

bonchidai kastélyát a frontátvonulás előtti napon felgyújtották és kirabolták, az itthon maradt Kósnak pedig családjával együtt be kellett menekülnie Sztánáról Kolozsvárra. Az újrakezdésnél azonban Kóst is, az Erdélybe 1945-ben ismét hazatérő Bánffyt is ott találjuk: Bánffyt a Gaál Gábor szerkesztésében 1946-ban indult Utunk munkatársai között, a frissen alakult Romániai Magyar Írók Szövetségében és a Magyar Népi Szövetség által létrehozott Műemlékvédelmi Bizottságban; Kós pedig, mindezek mellett, már 1944 késő őszen részt vállal a MADOSZ újrászervezésében, majd az 1946-os választások után a Magyar Népi Szövetség parlamenti képviselőinek sorában is helyet foglal, jó reménységgel egy új, békés élet megteremtésének lehetőségét illetően. Személyes veszteségeinek számbavétele után, 1945 kora tavaszán ezt írja Tompa Lászlónak: „Különb Kolozsváron békés világ van. És megfeszített munka folyik az új, jobb rendért és világért, amit ki akarunk kényszeríteni a Sorstól.”²⁹ El kell telnie néhány évnek, s jönnie kell jó néhány keserű tapasztalatnak, míg – egy „ambiciózus jegyző” buzgóságának eredményeként „kuláknak” nyilvánítva s emiatt Sztána felszámolására kényszerülve – így summázza helyzetét Kabay Gábornak írott egyik levelében: „Kegyetlen dolgok ezek, édes jó Gáborom, s engem igazán megviselt ez a legutóbbi öt esztendő, amelynek a végén, 67 esztendőt töltöttem be: tehát – öreg vagyok, gyenge és megviselt... Ezek jutottak eszembe, amikor leveledet elolvastam, és elgondolkoztam rajta: lám, hiszen más formában ugyanazt kapja most mindenki: a bizonytalanságot, a hajléktalanságot, a máról-holnapra való tengődést.”³⁰

A háború utáni Romániában az első, „koalíciós” években, Romániában is, még az „útitársakat” is megbecsüli a rendszer: Bánffynak a Józsa Béla Athenaeumnál megjelenik egy kisregénye, a *Bűvös éjszaka*, a kolozsvári Állami Magyar Színház bemutatja *Az ostoba Li* című színdarabját, az Utunk saját illusztrációival közli történelmi anekdotasorozatát, *Beszélgünk semmit* címmel, vitába szállhat László Gyulával és Szentimrei Jenővel az új művészetről. De hamarosan megindul ellene a politikai támadás: 1946 nyarán a Román Kommunista Párt központi aktívájának egyik gyűlésén Luka László már az „ellenség táborába tartozók” névsorában emlegeti nevét,³¹ nem sokkal később pedig Emil Isac, a kisebbségi színházak egykori vezérfelügyelője nevezi az egyik vezető bukaresti román lapban „akarnok dilettáns”-nak, aki „abban tetszeleg, hogy írónak képzel magát”, azt állítva, hogy „akarnok dilettantizmusával évek hosszú során át terrorizálta az irodalmi és művészvilágot”, s mint akkoriban a román olvasó felé legsúlyosabbnak számító vádat veti oda: „az 1940–1944 közötti Horthy-uralom idején a budapesti főrendiházban... vidám képpel tolta Horthy szekerét”.³²

Mindezt nyilván Bánffynak az Utunkkal és Gaál Gáborral való kapcsolata is megsínyli, aminek következtében egy Gaálhoz írott levélben, a lapnak felkérésre beküldött több írása körüli huzavonát szóvá téve, végül lemond az Utunkkal való további együttműködésről. „Mindezt szükséges volt leszögezmem – írja Gaál Gábornak –, midőn azt közlöm veled, hogy ezután ne számíts többé reám. Nem orrolok, és nem haragszom. És téged korántsem okollak. Tudom, hogy nem vagy korlátlan ura a lapnak. Tudom, hogy bizottság van és talán más beleszóló is.

²⁹ Kós Károly levelezése 382–383. (A levél pontosan nincs keltezve.)

³⁰ Kós Károly levelezése 442. (A levél címzettje, Kabay Gábor, akkor Sepsiszentgyörgyön élő ügyvéd, kelte 1950. november 25.)

³¹ *Maghiarii din România. 1945-1955.* Szerkesztette Andreea Andreescu, Lucian Nastasă, Andreea Varga. Centrul de resurse pentru Diversitatea Etnoculturală. Cluj 2002. 369–404. A Luca-idézet a 397. lapon.

³² A România Liberă c. bukaresti lapban 1946-ban megjelent cikket idézi Ion Brad: *Emil Isac – új eszmék szószólója.* Fordította Bustya Endre és Farkas László. Dacia Könyvkiadó, Kvár 1975. 196.

Számos érdek is ütközik a szerkesztés munkájában. De ilyen eljárást én nem fogadhatok el, hiszen így nem bánnak sehol sokkal kezdőbb emberrel sem, mint én, aki több mind negyven éve számba jövő író vagyok, és aki első írásai óta a társadalmi félszegségek ellen foglaltam állást, mégpedig akkor, amidőn ez még nem volt divat.³³

Ettől fogva a kolozsvári palotája egyetlen szobájában meghúzódó Bánffy Miklós már csak az asztalfiókjának ír – igaz, nem keveset: egy, külügyminisztersége időszakát felelevenítő befejezetlen emlékirat, két színdarab és egy kisregény ezeknek az éveknek a termése, amelyekről rendre beszámol, főképp lányának, Katalinnak írott leveleiben. Neki írja 1947. április 28-i levelében: „Most újra dolgozom. Egy vígjátékot írtam. A címe: *A béke angyala*. Egészen modern, sőt aktuális. A mai lakás-mizéria a milió. Mindenki egymás hátán lakik. A »béke angyala« egy öreg báró, aki mindig jót akar, de mindent összezavar a segíteni akarásával [...] Azt hiszem, nagyon mulatságos az egész. – Furcsa, hogy mentül rosszabbul megy az embernek, annál jobb humorral tud írni. Régen, mikor jól éltem, csupa drámát írtam. Most »Li«-t és ezt a majdnem burleszk »béke-angyalt«... Megjegyzem, a darabbeli »Báró« nagyon hasonlít hozzám. Hiába! Az ember burkolt és transzponált formában mindig valahogy önmagát írja, de ez elég nyilvánvaló karikatúrám.³⁴ Sűrűn levelez velük, emiatt megfigyelés alá veszi a Sziguranca is.³⁵ Az utolsó kolozsvári évek története emberileg is megrázó, végül hosszas és megalázó hercehurca után, betegen, Groza miniszterelnök beavatkozására kap útlevelet, hogy 1949 végén kiutazhasson a családjához Budapestre.

„Miklós október 15-én reggel 8-kor végre meg is érkezik a bukaresti gyorsal – írja naplójában Váradi Aranka. – Lerongyolódva, lefogyva, megöregedve: egy gyöngye, csaknem reszkető lábú aggastyán. Nincs egy inge, egy ruhája: de milyen boldogság, hogy végre itt van! Vigyázhatok rá, meggyógyíthatom. Az asztmája rémesen elhatalmasodott és lábfájása folytonos volt. Szombati nap érkezett, 10 napig van nálam, aztán bemegy Haynal Imre tanár belklinikájára, ahol Haynal ingyen tartja és gyógykezeli.

Miklós elmondta nekem, ha nem sikerült volna most idejönnie, csak az öngyilkosság volt számára hátra...³⁶

Budapesten hal meg, 1950. június 6-án. A Farkasréti temetőben Ravasz László mond fölötte gyászbeszédet. Halála hírére ezt írja Kós Károly egyik építész-barátjának, Borbíró Virgilnek: „Éppen 37 éve, hogy megismerkedhettem vele itt, Kolozsváron és azóta sok-sok mindent élünk és tusakodtunk együtt vagy egymással szemben. De csak most érzem igazán és fájdalmasan, mennyire szerettem és becsültem ezt az embert, aki a maga osztályának sorsát olyan jól előre látta és olyan bölcs belenyugvással tudta viselni az utolsó pillanatig.³⁷

³³ Bánffy Miklós 1947. január 4-én kelt levele Gaál Gáborhoz. Közölve: Bánffy Miklós: *Emlékezések – Irodalmi és művészeti írások*. Polis Könyvkiadó, Kvár 2012. 465–466.

³⁴ A Bánffy Miklós és családja közti levelezést (ezt a levelet is) közölte Marosi Ildikó *Bánffy Miklós estéje* c. könyvében (Polis Könyvkiadó, Kolozsvár 2002. 82.) A Bánffy Miklós életében meg nem jelent darab, *A béke angyala*, a kolozsvári Állami Magyar Színházban 1948. októbrt 29-én bemutatott, de sikere ellenére négy előadás után a műsorról levett „kínai mesejáték”, *Az ostoba Li*, valamint az *Imé az Ember*, továbbá a *Milolu* című regénye a *Bánffy Miklós művei* c. életműsorozatban (Polis Könyvkiadó, Kvár – Balassi Kiadó, Bp. 2001–2005) jutottak kései nyilvánossághoz.

³⁵ A Bánffy Miklósról nyitott Sziguranca-megfigyelési dossziét ismertette Lucian Nastasă: *Bánffy Miklós és a magány kolozsvári arcásai. 1945–1949.* = *Bánffy Miklós művészi pályaképe* 19–38. A dossziében található leveleket Bánffy egy 1946. december 31-én kelt kihallgatási jegyzőkönyvével együtt, bevezetővel közölte Dávid Gyula: *Bánffy Miklós-levelek egy Sziguranca-dossziében*. Erdélyi Múzeum 2015/3. 98–116.

³⁶ Váradi Aranka naplója. Az 1944–1950-es évekre vonatkozó szövegekből válogatást adott Marosi Ildikó a *Bánffy Miklós estéjében*. Ez az idézet a 240. lapon olvasható.

³⁷ *Kós Károly levelezése* 431–432. A levél kelte 1950. június 17.

*

Bánffy Miklós és Kós Károly kapcsolatának története azonban nem ér itt véget. Kós, akinek élete további évtizedeiben az emlékezés mellett a levelezés válik fő műfajává, a helikoni örökség élő letéteményese lesz. Az az ideológiai harc, amelynek Bánffy olyan hamar áldozatává lett, egy időre ezt az örökséget is tiltó listára tette, amikor pedig már szóhoz juthattak nemcsak a rendszerhez csatlakozott volt helikonisták, hanem az addig kirekesztettek is, ő volt az, aki a legkövetkezetesebben szembeszállt a rendszer által engedélyezett féligazságokkal, tudatlanságból vagy szándékosan terjesztett tényelferdítésekkel.

Felháborodva reagál az akkoriban nagy hatalmú Illés Endrének egy Bánffyról szóló visszaemlékezésére. Áprily Lajosnak írja 1965. június 8-án: „Bevallom, felháborított a nagyképű, vállveregető hang, amivel ez a szürke írófióka, ez a szorgalmas mesterember merészel beszélni arról a »nagyúrról«, akivel annak idején, mint a Révai-testvérek alázatos cselédje, csak hasra vágódva mert tárgyalni. De Illés Endre »dilettánsa« azért mégis igazi művész volt. Nem csak az Élet művésze, hanem az irodalomé is, Illés E. elvtárs pedig mégis csupán amolyan író-szakmunkás, mesterember, aki most látja idejét, hogy a halott művész-nagyúrra vitézül belemarjon. Hogy itt nálunk sok a sakál ma, azt tudva-tudom, de Nálatok sem veszett ki e nemes vad.”³⁸

Nem sokkal később mint élő forrást hasznosítják Kóst a hatkötetes magyar irodalomtörténetben az erdélyi magyar irodalomról szóló fejezetet szerkesztők, köztük elsősorban Czine Mihály, aki elküldi neki véleményezésre a kiadás számára készített „összefoglaló dolgozatát”. Kós aprólékos gondnal helyesbíti a kéziratban talált tárgyi tévedéseket, és mondja el véleményét megannyi elfogult ítéletről.

Bánffyra vonatkozólag mindenekelőtt a Benedek Elek és a Helikon viszonyára vonatkozó téves beállítást helyesbíti: „Benedek Eleket – írja – igenis meghívta Kemény János. Viszont a levélbeli meghívásra nem kapott választ... Esetleges félreértések elkerülése céljából Bánffy és én együtt felkerestük Benedek Eleket, aki akkor Ferenczi Gyula – Szentimrei Jenő apósa – vendégként épp Kolozsváron volt. Kemény János nevében Bánffy megismételte a meghívást. Mire Benedek Elek kijelentette, hogy a meghívásnak csak azzal a feltétellel tudna eleget tenni, ha biztosítékot kapna, hogy a találkozózn ő fog elnökölni. Bánffy felvilágosította ugyan, hogy a találkozóznak sem szervezete, sem tisztikara nincsen, az írók egyszerűen Kemény János meghívott vendégei [...], de Benedek Elek a meghívást ilyen körülmények között sem fogadta el.”³⁹

Egy, a Korunk szerkesztőbizottságának címzett, 1971. május 24-én kelt levelében pedig, válaszul arra a felkérésre, hogy a *Kiáltó* szó megjelenésének 50. évfordulója kapcsán idézné fel politika pályafutásának állomásait, többek között kitér Bánffy Miklósnak az 1926-os hazatérése utáni politikai szerepvállalására: „...a demokratikus reformokat igénylő, ún. reformmozgalom, melynek látható élharcosa és propagandistája a kolozsvári Ellenzék közismert publicistája, Krenner Miklós (Spectator) volt. Tudni kell azonban, hogy Krenner politikai »spiritus rectora«, a lap nem látható, de tényleges »intendánsa« Bánffy Miklós volt, aki az eszes, nagyműveltségű, széles látókörű és rafinált diplomata fölényével mélységesen lenézte korlátolt műveltségű, szűk

³⁸ *Kós Károly levelezése* 598. A levél kelte 1965. június 8. Illés Endre említett írása először a Kortársban, majd Írók, színészek, dilettánsok című kötetében (Sépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1968) jelent meg, s az 1970-es évek végén, Emil Isac fentebb idézett durva kirohanása mellett egyik fő „érv” gyanánt szolgált a bukaresti cenzúra számára Bánffy Miklós művei újrakiadásának megakadályozására.

³⁹ *Kós Károly levelezése* 604. A levél kelte 1966. január 1.

látókörű politikus mágnástársát: Bethlen Györgyöt.⁴⁰ Levelének további részéből egyébként az is kiderül, hogy Bánffy-nak a reformcsoporttal való kapcsolatában Kós maga is közvetítő szerepet játszott.

*

Bánffy Miklós és Kós Károly utolsó találkozására Kós életében akkor történt, amikor 1976-ban Bánffy hamvait hazahozták és elhelyezték a Házsongárdi temető családi kriptájában. Ezt a mozzanatot Bálint József, akkor bonchidai lelkész örökítette meg:

„Bánffy Miklós temetéséről, mint résztvevő is beszámolhatok. Tudomást szereztünk a temetés időpontjáról. 1976. október 29-én délelőtt temettük az Iktári Bethlen kriptába. Sajnos a temetésen nem sokan voltunk. Nekem ez fájó emlék. Tudok arról, hogy az egyházkerület berkeiben elhangzott egy ilyen kijelentés: »Ma temetik Bánffyt, de nem kell elmenni.« Hát ezért is nem voltak sokan. De ott volt Kós Károly, akit támogatva hozott fel a családja (Kovács Zoltán valakivel). Egy kicsi szék volt a ravatala, melyet a kriptá előtt helyeztek el... Mi bonchidaiak megadtuk a végső tisztességet. A bonchidai park őszi lombjaiból koszorút csináltattunk és hoztunk egy marék földet is.»⁴¹

Nem egészen egy év múlva Kós Károly is kiköltözött a Házsongárdi temetőbe. Őt azonban hatalmas tömeg kísérte ki, a Farkas utcai templomból, ahol fel volt ravatalozva, a temető bejáratáig tartó menetben vonult a végtisztességteljes gyülekezet.

Aztán nemsokára ő is kegyvesztett lett a Hatalom szemében: születésének centenáriuma évében még a nevét sem engedte leírni a cenzúra.⁴²

*

Bánffy Miklós és Kós Károly neve, évtizedekkel haláluk után, napjainkban ismét egymás mellé került. Egy olyan alkotás testet öltése kapcsán találkoztak, amely művészi elgondolásában és kivitelében egyaránt visszavezet a kezdetekhez: a Csaba királyfi ábrázoló üveglakóterv révén, amelyet Bánffy a Kós tervezte sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum számára vázolt fel 1933-ban, s amelyet Makkai András üvegművész kivitelezett, hogy 2012-ben, egy Bánffy Miklós-emlékkiállításal egybekötve kerüljön eredeti rendezési helyére.⁴³

⁴⁰ *Kós Károly levelezése 703–704.*

⁴¹ Idézi Marosi Ildikó: *Bánffy Miklós estéje*. Polis Könyvkiadó, Kvár 2002. 381.

⁴² Dávid Gyula: *A betiltott [Kós-] centenárium (1983)*. = *Sztánai napok 2004*. (Szerk. Szabó Zsolt.)

Szentimrei Alapítvány, Kvár–Sztána 2004. = *Sztánai füzetek 1. Ua.* = *Kiáltó szó. Kós Károly emlékezete*. Nap Kiadó, Bp. 2005. 304–313.

⁴³ Az üvegfestményt 2012. július 24-én avatták fel, egybekötve a Bánffy Miklós emlékkiállítás sepsiszentgyörgyi megnyitásával. <https://www.sepsiszentgyorgy.info/rendezvenyek/867-szekely-nemzeti-muzeum-grof-banffy-miklos-emlekkiallitas-valamint-a-flepcshazi-uevegfestmeny-avatasa>. (A letöltés ideje: 2017. 02. 05.) A terv fényképét közölte: *Bánffy Miklós, egy nyughatatlan ember. A Bánffy Miklós, Ben Myll, Kisbán Miklós kiállítás katalógusa*. Szerkesztette Szebeni Zsuzsa. Országos Színház- és Művészeti Intézet, Bp. 2016. 16.

Bánffy and Kós

Keywords: Miklós Bánffy, Károly Kós, Transylvania, Bonțida, Erdélyi Helikon

Studying the relationship between Miklós Bánffy and Károly Kós, an important chapter in the history of Transylvanian Hungarian literature from the first half of the 20th century is outlined in vivid colors.

In the early 1910s, they were brought together by the literary and artistic orientations that marked the beginning of the century (they became acquainted due to Kós's chronicle in lyrics about legendary king Attila and Bánffy's drama about the same character). The young aristocrat of Cluj county and the politician writer from a modest family, the editor of *Kalotaszeg*-journal had similar views on the sociopolitical situation at that time as well as on the problems and prospects of Transylvania.

Their careers, especially after the events of the First World War and the return of Bánffy from Hungary in 1926, connected to establish institutions that would ensure the survival of the Hungarian minority community: in the literary politics of the Helikon-writers, in the editing of *Erdélyi Helikon* magazine, on the issues of *Erdélyi Szépmíves Céh*. After the end of World War II we find them both in the renewed literary life. Kós has even acted as a politician, but Bánffy became the target of the class struggle. The common history of these two careers did not end with the death of Bánffy in 1950. Kós, as the absolute witness of the events of the past, will be the principal representative of the values expressed by the *Erdélyi Helikon* group, will defend the helikonists' legacy (implicitly, Bánffy's work) against all interpretations stemming from prejudices, reluctance or lack of information.